

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad
Cilt / Volume: 17 - Sayı / Issue: 34 - Yıl / Year: 2022
Mart / March

ISSN: 1306-4223

**Kırsal Dini Mimarinin Çamlıdere Çukurören ve Kargalar Köyü Camileri
Üzerinden İncelenmesi**

*Investigation of Rural Religious Architecture on Çamlıdere Çukurören and Kargalar
Village Mosques*

Filiz KARAKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık
Tarihi ABD
Assist. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Architecture, History of
Architecture
ferdemir06@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7562-3435

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 01.11.2021

Cilt / Volume: 17, Sayı / Issue: 34, Sayfa / Pages: 273-303

Atıf / Cite as: Karakuş, F. (2022). Kırsal Dini Mimarinin Çamlıdere Çukurören ve Kargalar Köyü Camileri Üzerinden İncelenmesi [*Investigation of Rural Religious Architecture on Çamlıdere Çukurören and Kargalar Village Mosques*], Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-*Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization*, 17/34: 273-303.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Kırsal Dini Mimarinin Çamlıdere Çukurören ve Kargalar Köyü Camileri Üzerinden İncelenmesi

Öz

Her yörenin kendine özgü yaşayış tarzına, geleneklerine, iklim şartlarına, coğrafi konumuna, üretim ve tüketim biçimlerine göre şekillenen kırsal mimarlık eserlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması oldukça önemlidir. Bu çalışma kapsamında Ankara İli, Çamlıdere İlçesi Kargalar (Elmalı) Köyü ve Çukurören Köyü Camileri sanat tarihi ve mimari özellikleri, malzeme ve yapım teknikleri ile süsleme programları açısından ele alınmış ve yapılar kırsal dini mimari öğeleri açısından incelenmiştir. Yörede bulunan kırsal dini mimari mirasa yönelik çalışmaların oldukça kısıtlı ve az sayıda olması bu araştırmanın temel nedenidir. Örneklem yapılar, boyuna dikdörtgen planlı bir ibadet bölümü ile kuzey yönde, sonradan kapatılmış bir son cemaat mekânından oluşmaktadır. Moloz taş kullanılarak yığma sistemle inşa edilen yapılarda ahşap, toprak gibi yöresel malzeme kullanımı, Kargalar Köyü Camisi'nde ahşap bağdadi kubbe, Çukurören Köyü Camisi'nde çitallı ahşap tavan, mahfil katlarında ahşap dikme gibi geleneksel yapım elemanları, iç mekânlarda renkli kalem işi bezemeler ve asimetric pencere düzeni yapıların başlıca kırsal mimari değerleridir. Çalışma kapsamında yapılara ilişkin literatür ve arşiv taraması ile onarım öncesi ve onarım aşamalarında arazi çalışmaları yapılmıştır. Yapıların 2018-2019 yıllarında yapılan restorasyon uygulamaları esnasında ulaşılan sıva altından çıkan bezemeler, özgün duvar örgüsü ve malzemesi gibi veriler de ele alınarak yapılardaki kırsal mimari öğelerin daha iyi değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu çalışma ile geleneksel malzeme kullanımı, geleneksel yapım teknikleri ve özgün mimari öğelerin korunması anlamında kırsal dini mimarinin iki örneği incelenerek, kırsal dini mimari alanındaki kısıtlı çalışmalara katkı sağlanması ve yöredeki benzer yapıların projelendirilmelerine ve onarımlarına ışık tutulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ankara, Çamlıdere, Kırsal dini mimari, Çukurören Köyü, Kargalar Köyü

Investigation of Rural Religious Architecture on Çamlıdere Çukurören and Kargalar Village Mosques

Abstract

It is very important to preserve and transfer the works of rural architecture, which are shaped according to the unique lifestyle, traditions, climatic conditions, geographical location, production and consumption styles of each region, to future generations. Within the scope of this study, Kargalar (Elmalı) Village and Çukurören Village Mosques in Ankara Province, Çamlıdere District were discussed in terms of their art history and architectural features, materials and construction techniques and ornament programs, and the structures were

examined in terms of rural religious architectural values. The main reason for this research is that the studies on the rural religious architectural heritage in the region are very limited and few in number. The sample buildings consist of a longitudinally rectangular planned prayer hall and a narthex that was closed later in the north. The use of local materials such as wood and soil in the structures built with a masonry system using rubble stone, the wooden bagdadi dome in the Kargalar Village Mosque, the slatted wooden ceiling in the Çukurören Village Mosque, the traditional construction elements such as wooden studs in the mahfil floors, the colorful hand-drawn decorations in the interiors and the asymmetrical window arrangement are the main rural architectural values of the buildings. Within the scope of the study, literature and archive scanning related to the buildings and field studies were carried out before and during the repair phases. A better evaluation of the rural architectural elements in the buildings was provided by considering the data such as the decorations, original masonry and materials obtained during the restoration applications of the buildings in 2018-2019. With this study, it is aimed to contribute to the limited studies in the field of rural religious architecture and to shed light on the design and repair of similar structures in the region by examining two examples of rural religious architecture in terms of the use of traditional materials, traditional construction techniques and the preservation of original architectural elements.

Keywords: Ankara, Çamlıdere, rural religious architecture, Çukurören Village, Kargalar Village

1. Giriş

Kırsal alan; Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “üretim etkinlikleri tarıma dayalı olan, hayvancılık yapılan, kırsal nüfusun yaşadığı ve çalıştığı alan” olarak tanımlanmaktadır (Web-1). Kırsal mimarlık, bulunduğu bölgenin iklim ve topografyasına göre değişiklik gösteren, toplumun dini inançları, sosyo-ekonomik yaşantısı gibi kriterlere göre şekillenen ve yöreye özgü mimarlıktır (Aran, 2000, s:14-15). Oliver (2006) ise kırsal mimariyi, bölgesel ve yerel diyalektiklerle insanların mimari dili olarak tanımlamaktadır. Oliver, kırsal mimarlığı incelerken toplumların değerlerini ve ihtiyaçlarını karşılama kapasiteleri ile değerlendirmek gerektiğini söylerken, kırsal mimarlığı ihtiyaçların buluşması ile inşa etmek olarak ifade etmektedir (Oliver, 2006, s:17).

Genellikle konutlar için kullanılmakta olan kırsal mimarlık deyimini “halk mimarlığı”, “yöresel/yerel mimarlık ve “vernaküler mimari” gibi farklı niteliklemlerle anılmaktadır. Estetik kaygının ikincil öneme sahip olduğu kırsal mimarlıkta önemli olan yapının fonksiyonudur. Dünya Vernaküler Mimarlık Ansiklopedisinin tanımına göre kırsal mimarlık halk tarafından yapılmış olan tüm konutları ve diğer yapıları kapsamaktadır. Bu yapılar geleneksel tekniklerle, içinde bulunulan çevrenin olanakları ve elde bulunan malzemelerle

konut sahibi veya yerel ustalar tarafından inşa edilmiştir. Bu yapılarda kullanılan tüm formlar belli gereksinimleri karşılamaya yönelik olup ayrıca, içinde bulunduğu yörenin kültürünün, yaşam tarzının, değerlerinin ve ekonomik faaliyetlerinin izlerini taşır (Anadolu'da Kırsal Mimarlık, 2012, s: 5).

Aran (2000), Anadolu'da Kır Yapıları isimli kitabında kır yapılarının doğal karakterine vurgu yaparak bu yapıların herhangi bir üslup kaygısı olmadan, sanayi öncesi toplumun gereksinimleri doğrultusunda, yöre insanları tarafından basit araç gereçler kullanılarak ve çevreyle uyum içinde olacak şekilde kurgulandığını belirtir (Aran, 2000, s: 14-15). Kır yapılarının şekillenmesi sürecinde, bölgenin coğrafi konumu, iklim şartları, yeryüzü şekilleri yanında toplumun yaşamı, gelenek ve görenekleri, üretim ve tüketim şekilleri ile inançları oldukça etkilidir. Bu yapılarda işlevsellik formdan ve estetikten daha önemli olup insani ölçülere ve insan yaşamına olan saygı oldukça ön plandadır.

Kırsal mimari öğeler, yörenin yaşayış şartları, gelenekleri, ekonomik koşulları, bölgesel ve doğal verilere göre biçimlenir. Ev, Anadolu'da geleneksel davranışların dışı vurulmasıdır. Doğu Karadeniz örneğinde evler katımlı bir yolla, imece usulü, usta ve halk birlikteliğiyle inşa edilir (Çevik, 2014, s: 156). Halkın, ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla kendi olanakları ve koşulları çerçevesinde, herhangi bir ön hazırlık olmadan, kültür birikimi ve gelenekleri doğrultusunda, imece usulüyle gerçekleştirilen yapılar halk mimarisinin ürünleridir. Bu ürünler, ahır, samanlık, avlu, ambar, bahçe, ev, depo, kümes, değirmen, köprü, köy odası, ağıl, cami, köy mescidi, kahvehane gibi yapılardır (Bektaş, 1997, s: 747). Yöresel mimarlığı oluşturan en önemli etkenler, kültürel, toplumsal, doğal ve ekonomik yapıdır. Toplumun bazı gereksinmelerinin ve sorunlarının yöresel olanaklarla çözülmesi sonucunda geleneksel mimarlık ortaya çıkmıştır. Doğal yapı en büyük etkiyi yerleşme biçimleri üzerinde gösterirken, ekonomik yapı evin eklentilerinin ortaya çıkışında, toplumsal yapıya çeşitli etnik gruplara göre değişiklik gösteren plan tiplerinin oluşmasında etkili olmuştur (Sözen ve Eruzun, 1992, s:102). Sezgin (2006), yöresel mimariyi belirleyen faktörlerin başında coğrafya, gelenekler ve dini davranışların belirlediği yaşam tarzı ve üretim şeklinin geldiğini, ancak bütün bu faktörleri belirleyen asıl öğenin toplumun sosyo-kültürel yapısı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, sosyo-kültürel yapı, coğrafi veriler, üretim şekli ve tüm bu etkenlerin meydana getirdiği yaşam kültürünün, yöresel mimarinin mekânsal ve yapısal formunu belirlediğini belirtir (Sezgin, 2006, s:9). Bektaş (1996) iklimle, güneşe göre çözümlerin üretildiği, doğrudan yaşama biçiminden ortaya çıkan, çevreye duyarlı olan bu yapılarda temel konunun insan ilişkileri olduğunu, gösterişten uzak, göze batmadan, kullanılan malzeme ve yapım tekniği zorlanmadan ama hep daha akılcı çözümler aranarak inşa edilen yapıların yaşama, doğaya, çevre koşullarına uygunluk gösterdiğini belirtmektedir (Bektaş, 1996, s:32-42).

Bulunduğu çevrenin doğal koşullarına uyum sağlayacak şekilde inşa edilen kırsal mimarlık yapılarının yöreden yöreye farklılık göstermesinin bir nedeni de ustalığını bulunduğu veya yakın yörenin ustalarının yapıyor olmasıdır. Bu yapılar ustalar tarafından yüzlerce yıldır evrilen bir zanaat yöntemiyle kurgulanmaktadır. Doğayla uyumlu olan bu yapılar, gelecek kuşaklara kırsalda gelişen bilgi ve deneyimleri aktaracak öğeler, çevresiyle organik bir ilişki içinde açıkça çıkan sokak, mahalle, ev ve oda tasarımlarıdır (Aran, 2000, s:52-53).

2. Malzeme ve Yöntem

Anadolu'daki kırsal mimari miras üzerine, sivil mimarlık örneklerini içeren çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹ Kırsal dini mimari miras üzerine yapılan çalışmalar ise daha sınırlıdır. ² Ankara İli, Çamlıdere İlçesinde bulunan kırsal dini mimari mirası inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Çerkez (2019 ve 2021) tarafından yapılan "Ankara-Çamlıdere Peçenek Camisi" ve "Çamlıdere-Çukurören Mahallesi Eski Camii" çalışmalarında yapılar sanat tarihi özellikleri açısından incelenmiştir.

Bu araştırma, Kemal Aran'ın (2000) "Barınaktan Öte Anadolu Kır Yapıları" isimli kitabı, Paul Oliver'ın (2006) "Built to Meet Needs Cultural Issues in Vernacular Architecture" adlı çalışması, Abdülkerim Erdoğan'ın (2007 ve 2011) "Adım Adım Ankara" ve "Çamlıdere Tarih ve Kültür Atlası" isimli çalışmaları, İlhami Durmuş'un (1997) "Osmanlı Dönemine Kadarki Kızılcahamam-Çamlıdere Çevresi" isimli çalışmaları başta olmak üzere, Çamlıdere'deki kırsal dini mimari mirasa ilişkin kaynakların taranması, arazi çalışmaları, yerinde inceleme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivi de araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmada Çamlıdere Kargalar (Elmalı) Köyü Camii ve Çukurören Köyü Camii sanat tarihi ve mimari özellikleri, malzeme ve yapım teknikleri ile süsleme programları açısından ele alınmış ve konu kırsal dini mimarlık üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede, yapılan literatür taraması ve arşiv çalışmalarının yanı sıra yazarın yapıların 2018-2019 yıllarını kapsayan restorasyonları öncesinde ve restorasyon sırasında gerçekleştirdiği arazi çalışmaları sırasındaki gözlemlerinden ve yazara ait görsel belgelerden

¹ Muhammed Enes Canöz'ün "Kırıkkale'de Kırsal Mimari: Konur Köyü Evleri", Ütfade Muşkara'nın "Kırsal Ölçekte Geleneksel Konut Mimarisinin Korunması: Özgünlük", Eti Akyüz Levi ve Burcu Taşçı'nın "Ege'de Kırsal Mimari Araştırmaları: Bayındır Köyleri", Ayşen Boğaziçi Yakut'un "Terk Edilmekte Olan Kırsal Mimari Miras: Ödemiş-Karadoğan Köyü", Orhan Özgüner'in "Köyde Mimari Doğu Karadeniz", Özlem Sağroğlu ve Arzu Özen Yavuz'un "Documenting Rural Architectural Heritage: Ankara Fethiye Village" çalışmaları kırsal mimari miras üzerine sivil mimarlık örneklerini içermektedirler.

² Esra Şahin Çelik ve Gülşen Dişli tarafından yapılan "Bir Kırsal Dini Mimarlık Örneği olarak Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camii ve Restorasyon Uygulamaları", Mustafa Şahin tarafından yapılan "Giresun İlindeki Bağdadi Kubbeli Camiler", Sezgi Giray Küçük ve Kemal Kutgün Eyüpgiller tarafından yapılan "Çatalca Vilayetindeki Tarihi Camilerin Mimari Analizi" çalışmaları kırsal dini mimari miras üzerinedir.

faydalanılmıştır. Günümüz yapım teknolojilerinden oldukça farklı koşullarda ortaya çıkmış ve inşa edildikleri yöreye özgü karakteristik özellikleri olan kırsal dini mimarinin değerlendirilmesinin önemli olduğu düşüncesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca, yapıların restorasyon uygulamaları esnasında ulaşılan (sıva altından çıkan bezemeler, özgün duvar örgüsü ve malzemesi gibi) veriler de bu çalışma kapsamında ele alınarak yapılardaki kırsal mimari öğelerin daha iyi değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu çalışma ile geleneksel malzeme kullanımı, geleneksel yapım teknikleri ve özgün mimari öğelerin korunması anlamında kırsal dini mimarinin iki örneği incelenerek, kırsal dini mimari alanındaki kısıtlı çalışmalara katkı sağlanması ve yöredeki benzer yapıların projelendirilmeleri ve onarımlarına ışık tutulması hedeflenmiştir.

3. Çamlıdere'nin Tarihsel Gelişimi

Doğusunda Kızılcahamam, güneyinde Beypazarı ve Güdül, kuzeyinde Gerede, batısında Benli ve Kavaklı Dağları bulunan Çamlıdere, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Yüzölçümü 650 kilometrekare olup ilçenin denizden yüksekliği 1175 metredir (Web 2). Yapılan kazılardan elde edilen bilgiler ve kalıntılar Kızılcahamam (Yabanabat)-Çamlıdere çevresinin ilkçağlardan itibaren bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Türklerin Anadolu'ya gelmesinden önceki dönemlerde Hititler, Frigler, Lidyalılar, Galatlar, Romalılar ve Bizanslıların bölgede bulunduğu düşünülmektedir (Durmuş, 1997, s: 31-37). Bu bölge 1073 yılında Selçuklular tarafından fethedilmiş³ olup Yahşihan, Peçenek, Dağkuzören, Özmüş (Şekil 1) gibi köy isimlerinden Türk Oğuz boylarının bu çevrelerde yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır.

İlçe sınırlarındaki Peçenek beldesinde Selçuklu eseri olduğu düşünülen bir cami bulunmaktadır. Bu bölge, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında "Turasan Bey" ve "Paşacık" yurdu diye anılmaktadır (Erdoğan, 2007, s: 97). Günümüzde Çamlıdere ilçe merkezinin yer aldığı alanda 1400'lü yıllarda herhangi bir yerleşim yeri bulunmamaktaydı. Semerkant şehrinden ve Hz. Ömer (r.a.)'in soyundan gelen Şeyh Ali ismindeki zat ailesiyle birlikte bölgeye gelir ve bir zaviye yaptırır. Dini faaliyetlerini sürdürdüğü bu zaviyenin giderlerini karşılamak için kendi mülkü olan çiftlik ve bir su değirmenini bağışlar. Gün geçtikçe bu zaviyenin yakınlarına çevreden gelen insanların yerleşmesiyle birlikte bölgede nüfus artarak köy haline gelir ve "Şeyh Ali Köyü" olarak anılmaya başlanır. Şeyhin vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber bu alana ait ilk belgenin tarihi 1463 olduğu için bu tarihten önce vefat ettiği kabul edilir. Şeyh Ali Köyü, 1520'li yıllara gelindiğinde sabah güneşi almayan ve

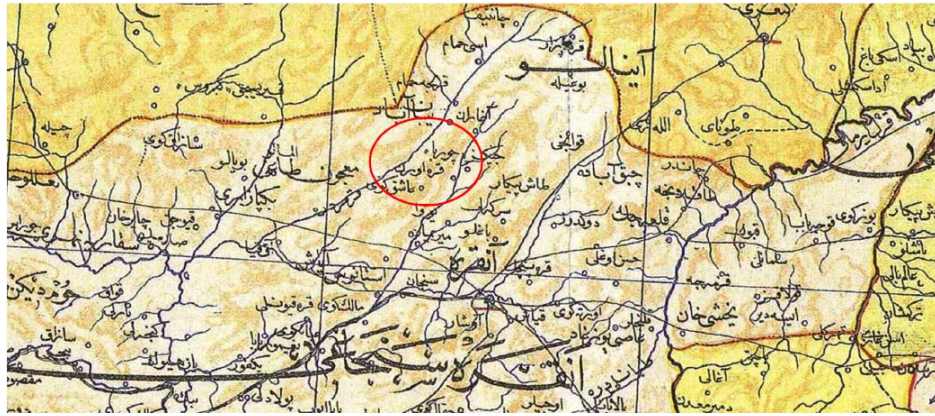
³ Seyfettin Erşahin, Kızılcahamam-Çamlıdere (Yabanabad)'de Din Eğitimi (20. Yüzyıl başları), Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu 1995, s: 81.

kuzeyde olan virane yer anlamına gelen “Kuzviran” ismini alır (Erdoğan, 2007, s: 97-98).

Şekil 1. Çamlıdere haritası (Web 3)

1571 yılındaki kayıtlarda, Şeyh Ali Semerkandi hazretlerinin soyundan gelenlerin sayısının 17 olduğu ve her türlü vergiden muaf tutuldukları görülmektedir. Şeyh Ali Semerkandi hazretlerine atfedilen, “Sığırcık Suyu” olarak anılan ve tescilli olan suyun kullanım hakkı şeyhin evlatlarına verilir. Bu suyu almak için Kırım’dan, Balkanlardan ve diğer vilayetlerden özel heyetler Kuzviran köyüne gelir. Bu özelliğinden dolayı da Kuzviran Köyü, “Kuzviran Şeyhler” ve daha sonra da “Şeyhler” adını alır (Web 4).

Şekil 2. 20. yüzyıl başlarında Ankara Sancağı-Kuzviran Nahiyesi (Tekin ve Baş, 2003)

1463 tarihli Ankara tahrir defterinde “Yaban Ovası” nahiyesine bağlı olan Çamlıdere, Sultan Süleyman zamanında Kızılcahamam’ın tamamı ile Kazan, Ayaş, Çubuk, Güdül, Çankırı-Orta ve Bolu-Gerede köylerinin bir kısmını içine alan “Yabanabad” kazasına bağlı bir nahie konumundadır (Erdoğan, 2011, s: 226-229). 1830 yılında ise Çamlıdere, Kızılcahamam, Çubuk ve Kazan ilçelerini içerisinde bulunduran Şorba Kazasının içerisinde yer almaktadır (Erdoğan, 2011, s: 242-246). 1930 yılında mülki teşkilatlanmada yapılan değişiklikler ile Yabanabad kazasının adı “Kızılcahamam” olarak değiştirilir. Bu dönemlerde Kızılcahamam’a bağlı olan Çamlıdere nahiyesi, 1953 yılında ilçe merkezi olur (Erdoğan, 2011, s: 326).

3.1. Kargalar (Elmalı) Köyü Camii

Ankara İli, Çamlıdere İlçesi Kargalar Mahallesi, 156 ada 1 parselde yer alan (Şekil 3) caminin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ait olup Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nün 20/10/1992 tarih ve 2670 sayılı kararı ile tescil edilmiştir. Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan yapının (Fot. 1) harim bölümünün üzerini örten kubbenin kasnak kısmındaki vitraylı içlik pencerelerinde, usta ismi ve yapım tarihi yer almaktadır. Kuzeybatı taraftaki pencerede “amele Mustafa Usta”, kuzeydoğudaki pencerede ise “sene 1218” yazmaktadır (Fot. 2). Bu bilgilere göre Kargalar Köyü Camisi’nin H.1218/M.1803-04 yılında Mustafa isimli bir usta tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Kargalar Köyü Camisi’nin gerek mimari üslup gerekse teknik ve süsleme bakımından özellikle Çankırı’daki Osmanlı Devleti’nin geç devrine ait camilere (Korgun-Yolkaya Köyü, Orta-Kayı Köyü, Elmalı-Akçalı Köyü camileri gibi) benzer özellikler göstermesi bu tarihi destekler niteliktedir. Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan ahşap minaresi ise yöre halkından alınan bilgi ve minare serenine düşülen nota göre 24.03.1944 yılında köy sakinlerinden Halil Emin isminde bir hayırsever tarafından, Topal Gazi ve Adil isminde iki ustaya yaptırılmıştır.

Şekil 3. Kargalar (Elmalı) Köyü Camii uydu görüntüsü (Google Earth görüntüsü)

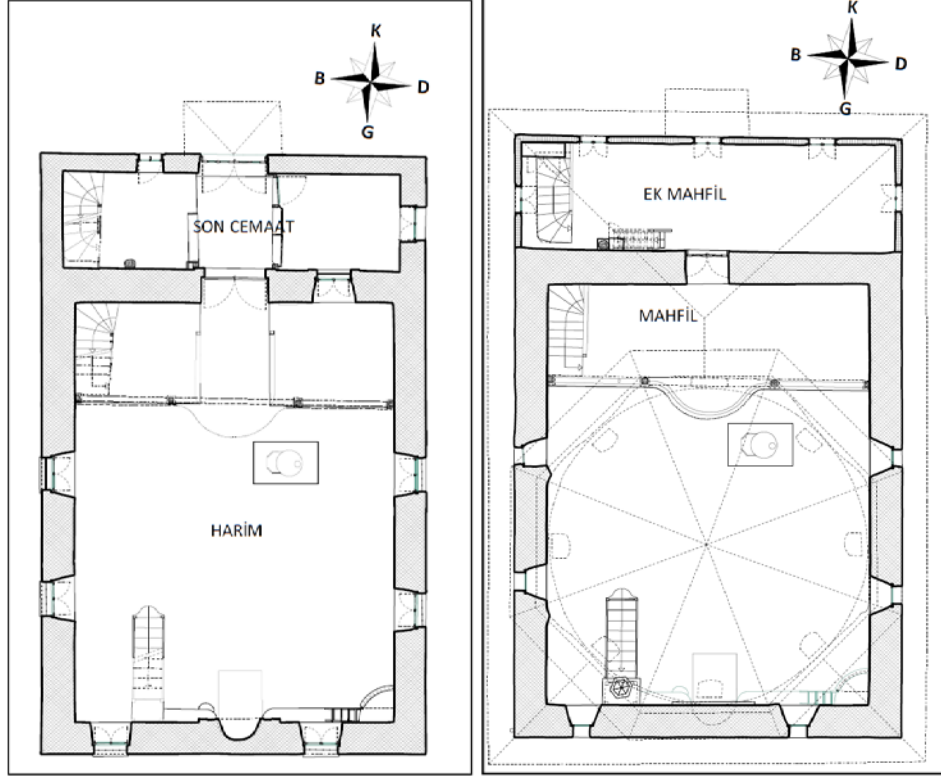

Fot. 1. Caminin kuzey ve güneybatı görünüşü (Karakuş, 2016)

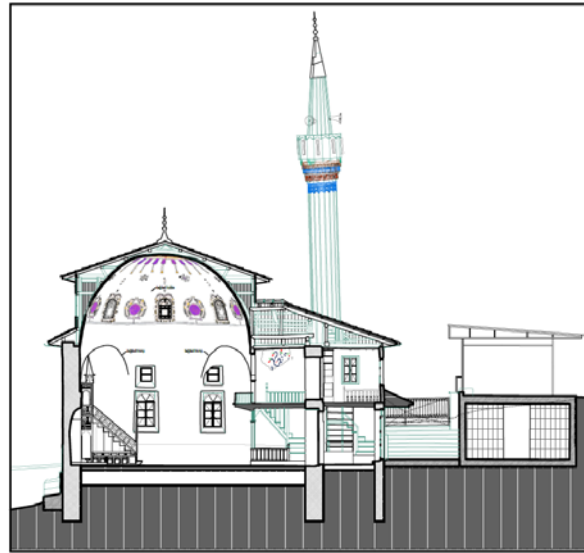

Fot. 2. Kubbenin içlik pencerelerinde yazan usta ismi (sol) ve inşa tarihi (sağ) (Karakuş, 2016)

Kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazide konumlanan yapı dıştan dışa 9,20x14,20 m ölçülerinde boyuna dikdörtgen planlı (Şekil 4) ve bağdadi kubbelidir (Şekil 5). Harim üzerini örten bağdadi teknikli kubbesi, dıştan sekizgen formlu bir kasnak ve piramidal külahlı (sekizgen formlu) çatı ile örtülmüştür. Harimin mahfil ve son cemaat mahallinin üzeri ise kırma çatıyla örtülmüştür. Harimin kuzey tarafında, sonraki dönemde tamamen kapatılan, enine dikdörtgen planlı ve iki katlı bir son cemaat mahalli yer almaktadır. Özgününde önden ahşap direkli, yanlar ise harim duvarının yarısı kalınlığında moloz taş örgülü olan mekânın açık olan ön cephesi yakın dönem onarımlarında bağdadi tekniğinde duvar örgüsü ile kapatılmıştır. Son cemaat mahallinin güneybatı tarafında, ahşap malzemeli ve tek şerefeli muhdes minaresi yükselmektedir (Fot. 3).

Şekil 4. Kargalar Köyü Camii harim kat ve mahfil kat planı (Erk Mimarlık Arşivindeki projeden işlenmiştir)

Şekil 5. Kargalar Köyü Camii kesiti (Erk Mimarlık Arşivindeki projeden işlenmiştir)

Fot. 3. Minare ve çatı görünüşü (Karakuş, 2016)

Cami, moloz taş malzeme kullanılarak yığma sistemle inşa edilmiş olup köşelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır (Fot. 4). Son cemaat mahallinin üst kattaki kuzey duvarı ahşap karkas olup dolgu malzemesi moloz taştır (Şekil 9). Yapının minare, minber, mahfil kat, vaaz kürsüsü, zemin döşemesi, kapı ve pencere doğramaları, mahfil kat ve son cemaat mahallinin tavanlarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Mihrap ve pencere içliklerinde ise alçı malzeme kullanılmıştır.

Harime giriş son cemaat mahallinin kuzey aksında yer alan bir kapı açıklığından sağlanmaktadır. Yaklaşık 1,00x2,35 m ölçüsünde dikdörtgen formlu ve yarım daire kemerli kapı özgün olup ahşap tablalı ve iki kanatlıdır. İçten içe 7,60x10,00 m ölçülerindeki harim boyuna dikdörtgen planlıdır. Harim güney duvarında yaklaşık 30 cm yüksekliğinde ve 33 cm genişliğinde minbere kadar uzanan ahşap seki vardır (Fot. 5). Harim aydınlatması duvarlarda 13 adet, kubbe eteğinde 7 adet olmak üzere toplam 20 adet pencereyle sağlanmıştır. Doğu cephede üstte üç, altta üç adet, batı cephede üstte üç, altta iki adet, kuzey cephede üstte üç, altta bir adet, güney cephede ise mihrabın iki yanında ikişer adet olmak üzere toplam 19 adet pencere vardır. Harim bölümüne tekabül eden pencerelerden alt sıradakiler ortalama 0,80x1,50 m ebadında boyuna dikdörtgen formlu ve yarım daire kemerlidir. Harim cephelerindeki üst pencereler ise ortalama 0,42x0,60 m ebadında boyuna dikdörtgen formludur. Caminin son cemaat mahalli cephesindeki pencerelerden üst sıradakiler yaklaşık 0,60x1,15 m ölçülerinde boyuna dikdörtgen formludur. Son cemaatin alt sırasındaki pencerelerden doğu cephedeki 0,80x1,50 m, kuzey cephedeki 0,55x0,80 m ölçülerinde boyuna dikdörtgen formludur.

Fot. 4.. Yığma moloz taş sistem ve son cemaate ahşap karkas sistem (Karakuş, 2019)

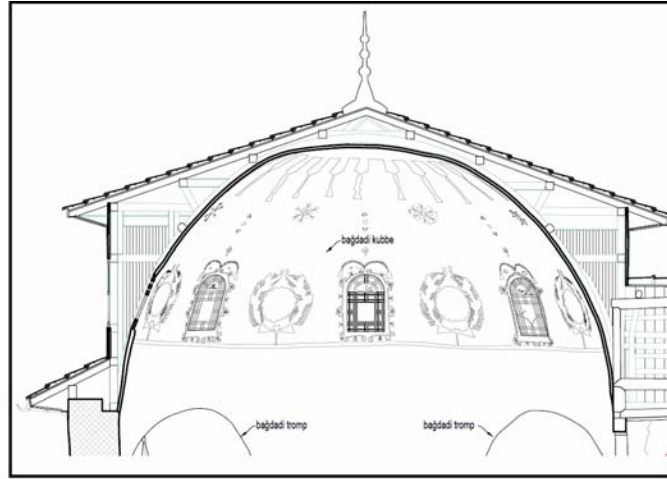
Fot. 5.. Harim güney duvar

Harimin üstüne örten ve bağdadi tekniğinde inşa edilen kubbeye geçiş köşelerden, aynı teknikle oluşturulan tromplarla sağlanmıştır. Beden duvarları kâgir, ahşap tavanları göbekli veya düz kaplama olan camiler dışında ahşap kubbeli cami örneklerine Anadolu'nun birçok bölgesinde rastlanmaktadır.⁴

Bu yapılarda bağdadi kubbe, harimin tamamını kaplayan bir örtü elemanı niteliğinde değildir. Boyutlarında ve yerlerinde değişiklik olabilmesine rağmen genellikle ahşap tavanın merkezinde küçük kubbe niteliğinde oldukları

⁴ Giresun ilinde bulunan Hacı Hüseyin Camii, Bulancak Eski Camii, Bulancak Şemseddin Mahallesi Camii, Şebinkarahisar Tamzara Mahallesi Camii, Piraziz Gedikalizade Camii, Görele Hasan Ağa Camii (Şahin, 2013), İstanbul'da bulunan Beşiktaş Abbas Ağa Camii, Yıldız Hamidiye Camii, Ertuğrul Tekke Camii (Alkan, 2019) bağdadi kubbeli camilere örnek verilebilir.

görülmektedir (Şahin, 2013, s: 73). Ahşap tavanlı mescit ve camiler üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda bağdadi kubbelerin ahşap kubbe, sembolik kubbe ve gizli kubbe gibi isimlerle anıldığı görülse de en doğrusu bağdadi kubbedir. Ahşap karkas sistemin üzerine 1-2 cm aralıklarla yatay yönde çakılmış olan çıta veya lataların üzerine sıva yapılması ile oluşturulan teknik bağdadi olarak isimlendirilmektedir (Hasol, 2008, s: 62; Arseven, 1983, s: 152; Sözen ve Tanyeli, 1986, s: 33). Ahşap malzemenin kolay erişilebilir olması, hafif olması ve yapıya ek bir yük getirmemesi, soğuktan ve sıcaktan koruyarak ısı yalıtımı sağlaması, rutubeti ve nemi önlemesi, bağdadi tekniğin kubbelerde tercih edilmesini sağlamıştır (Muşmal ve Çetinaslan, 2009, s: 463). Bağdadi kubbe destekli ve desteksiz olarak iki grupta incelenmekte olup kuruluşunda, dış cidarda kubbenin başlangıç noktasına yatay olarak yerleştirilen ahşap çekme kirişi üzerine dikey olarak oturan çift ve tek kirişli tali omurgalar yer alır (Şekil 6). İç cidar strüktürü ise dıştakine benzer biçimde fakat daha küçük ölçülerdeki ahşap malzemeyle oluşturulur ve omurgalar arasına çakılan ahşap çıtaların üzerine sıva yapılır (Alioğlu, 2015, s: 399-401).

Şekil 6. Bağdadi kubbe detayı (Erk Mimarlık Arşivindeki projeden işlenmiştir)

Harimin kuzey duvarı boyunca uzanmakta olan ahşap malzemeden yapılmış olan mahfil kat, ön taraftan üç göz oluşturacak şekilde, kare kesitli dört adet ahşap direk tarafından taşınmaktadır. Yaklaşık 2,45x7,65 m ölçülerindeki mahfil katın cümle kapısı aksında (ortada) yaklaşık 0,80 m dışa doğru taşan yarım daire planlı balkon vardır (Fot. 6). Harim kapısından geçildikten sonra, mahfilin sol ve sağ alt kısmında harim zemininden 0,22 m yükseltilmiş müezzin mahfili bulunmaktadır. Bu bölümler L şeklinde ahşap parmaklıklı bir korkulukla çevrilmiştir.

Fot. 6. Harim kuzey yönü mahfil kat (Karakuş, 2016)

Bağdadi tekniğinde yapılan sekizgen kasağın cephelerinden kuzeydeki hariç diğer cephelerde birer adet olmak üzere toplamda yedi adet pencere açıklığı (0,70x1,00 m) vardır. Yarım daire kemerli ve boyuna dikdörtgen olan bu pencerelerin iç tarafındaki vitraylı içlikler özgündür (Fot. 7). Piramidal külahlı çatının ortasında ahşap malzemedan alem vardır.

Fot. 7. Vitraylı alçı içlikler (Karakuş, 2016)

Mahfil altı tavan kaplaması, yanlarda enine ortada ise dikine çakılan çıtalı düz tavadır. Doğu taraftaki müezzin mahallinin kuzey duvarının ortasında, son cemaat mahalline açılan boyuna dikdörtgen formlu ve yarım daire kemerli, dıştan demir parmaklıklı bir pencere açıklığı vardır. Bu pencerenin dıştan demir parmaklıklı olması, son cemaatin özgününde açık olduğunun işaretidir. Mahfil katın kuzey duvarının ortasındaki bir kapı açıklığı ile son cemaatin üst katıyla bağlantı sağlanmaktadır. Mahfil katın batı duvarındaki sıva dökülmesi sonucu

özgün bitkisel motifli kalemişleri görülmektedir (Fot. 8). 2018-2019 yıllarında yapılan restorasyon sırasında yapılan ince sıva raspasında kalemişleri ortaya çıkarılarak tamamlama ve canlandırma yapılmıştır (Fot. 9).

Fot. 8. Mahfil üstte sıva dökülen bölümde kalemişi ve ek mahfil tavanı (Karakuş, 2019)

Fot. 9. Raspa sonrası ortaya çıkan kalemişleri (Karakuş, 2019)

Mihrap, yaklaşık 1,85x3,25 m ölçülerinde olup alçı malzemeden kalıplama tekniğinde yapılmıştır (Fot. 10). Üç tarafta tek sıra dış bordürle çerçevelemiştir. Yarım daire formu ve sade olan mihrap nişi, yaklaşık 0,50 m derinliğe, 1 metre genişliğe ve 2,60 m yüksekliğe sahiptir. Niş kavsarası sivri kemerli ve sadedir.

Batı köşedeki tromp altında bulunan özgün ahşap minber 0,75 m eninde, 2,45 m uzunluğunda ve 4,85 m yüksekliğindedir (Fot. 10). Minber girişi iki yanında dikdörtgen formu birer ayak ve ortada bu ayaklara bağlanan yarım daire kemerli bir alınlık ve onun üzerinde yarım daire kemerli bir taç kısmından meydana gelmektedir. Taç kısmının her iki yanında, altta palmet, ortada baklava, üstte ise hilal motifli birer adet ahşap baba yer almaktadır. Yarım daire kemerli taç kısmının içinde ışın okları, tepesinde ise, ortada büyük yanlarda küçük olacak şekilde üç adet ahşap palmet yer almaktadır. Minberin doğu kanadının üçgen formu aynalık kısmı, dıştan kalın bir silmeyle çevrelidir. Özgününde kalemişi süslemelerle bezeli olan aynalık yüzeyi, önceki dönem

onarımalarında hardal rengi yağlı boyayla kapatılmıştır. Bu kanadın korkuluğu iki yatay bir dikey olmak üzere münavebeli şekilde dikdörtgen panolarla hareketlendirilmiştir. Batı kanadının korkuluğu ise sade ve düz ahşaptır. Geçit ile köşk arasında kalan boyuna dikdörtgen formlu kısmın yüzeyi batıda düz ve sade iken doğuda korkuluk kısmındaki gibi enine ve boyuna dikdörtgen formların oluşturduğu panolarla hareketlendirilmiştir. Köşk üstte silmeli bir saçakla nihayetlendirilmektedir.

Fot. 10. Onarım öncesi mihrap ve minber (Karakuş, 2016)

Özgününde barok dönem etkili kalemişi motiflerle bezeli olan harim duvarlarının üzeri, yöre halkı tarafından yakın dönemde alçı sıva ile sıvanarak kapatılmıştır. Kubbede yer alan kalemişi süslemeler ise özgün şekliyle korunarak günümüze ulaşabilmiştir (Fot. 11). Kubbedeki kalemişi süslemeler, etek kısmındaki pencerelerin kenarlarında, pencere araları ile kubbe göbeği ve çevresinde görülmektedir. Kubbe eteği, mavi renk boyalı tek sıra ince bir şeritle çevrelenmiştir. Bu şeridin üzerinde kenarları kalemişleriyle çevrelenmiş pencereler yer almaktadır. Vitray süsleme pencerelerin içlik kenarları ise gri zemin üzerine pencere hattını dolaşan yeşil ve sarı renkli kıvrık dalların stilize edildiği bir kuşakla çevrelenmiştir. Kuşağın tepe noktasında, her iki yöne doğru kıvrım yapan ve uç kısmında stilize çiçek motifiyle sonlanan bitkisel bezemelidir. Adeta baş kısımlarını eğer vaziyetteki sırt sırta iki çiçek dalını anımsatan motiflerin kıvrım dalları mavi renge, uç kısımdaki çiçekleri ise turuncu renge boyanmıştır. Pencerelerin üzerine tek sıra halinde kubbe göbeğindeki ana motife doğru mavi, sarı ve turuncu renginde dört adet stilize yaprak motifi uzanmaktadır. Kubbe eteğindeki pencerelerin arasında birer adet rozet bulunmaktadır. Kenarları palmet motifli stilize alem içerisine yerleştirilen

bu rozetlerde, celi sülüs hatla Allah, Muhammed, cihar-ı yâri güzün (dört halife) ile Hasan ve Hüseyin isimleri yazmaktadır. Mavi zemin fonu üzerine sarı renkle yazılan bu rozetlerin etrafı sarı renk dilimlidir. Ayrıca buradaki rozetlerin her biri üzerinde, sarı ve mavi renkteki yıldız motiflerinin münavebeli bir şekilde yerleştirildiği birer küçük rozet bulunmaktadır.

Bağdadi kubbenin merkezinde ise iç içe üç bordürden oluşan büyük bir daire şeklinde göbek yer almaktadır. Bordür içleri mavi, sarı, turuncu ve gri renge boyalı stilize kıvrık dal ve yaprak motifleriyle tezyin edilmiştir. Bu göbeğin etrafı, kubbe eteğine doğru dik uzanan ve uç kısımda birer adet püskülle nihayetlenen 23 adet ışın oklarıyla çevrilmiştir (Fot. 11).

Fot. 11. Kubbe kalemişleri (Karakuş, 2016)

18. yüzyılda, Sultan III. Ahmet dönemi ile başlayan “Batılılaşma” veya “Yenileşme” hareketi, Osmanlı Devleti’nde mimari alanda ortaya çıkan barok, rokoko ve ampir gibi gösterişli süsleme üsluplarının yanında, duvar resimlerinin de ortaya çıktığı dönem olmuştur (Bağcı ve ark., 2006, s: 296). Başlangıçta saraylarda ve su yapılarında görülen meyve ve çiçek demetlerinin yer aldığı saksı ya da vazolarda yer alan natürmortlar, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren manzara ve mimari tasvir konularıyla daha da zenginleşmiş ve süsleme alanında yeni bir tarz olmuştur (Arık, 1988). Bazı çalışmalarda “19. yüzyıl, kalemişi tekniğinde batı sanatının etkisiyle barok, rokoko, ampir gibi üslupların süslemeye girdiği dönem olmuş, yapıların süslemesindeki en büyük yenilik ise duvar resimlerinin ortaya çıkışı olmuştur” şeklinde yorumlanmıştır (Akar ve Keskiner, 1978, s: 21; Taşel, 2011, s: 16; Hatipoğlu, 2007, s: 10, 26). Bu süsleme türü daha çok iç mekânlarda tercih edilmiş ve zamanla barok ve rokoko süslemelerin arasına manzara kompozisyonları yerleştirilmeye başlanmıştır. Manzara kompozisyonlarının yanında bina, gemi ve tren betimlemeleri,

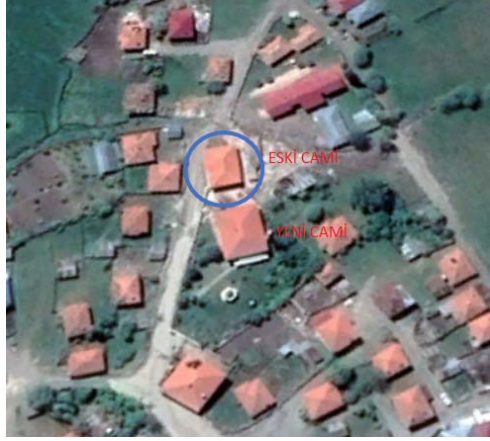
sembolik bazı motifler, natürmort, hayvan ve hatta insan figürleri kullanılmıştır (Tekinalp, 2002, s: 724). Geleneksel kalemîşi süslemelerin en çok tercih edilen motifleri arasında bulunan vazo içinde çiçekler ve meyve kaseleri, 18. yüzyıldan itibaren daha hacimli olmuşlardır. Bunların neticesinde 18. yüzyılın ortalarından itibaren Batılı anlamda duvar resim sanatı ortaya çıkmıştır (Tekinalp, 2002, s: 720). 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı Sanatında, başkent İstanbul ve Anadolu'da, dini ve sivil yapıları süsleyen duvar resimleri, her yapıda belli bir programı izleyerek kubbe, tavan, tavan etekleri ve duvarların üst kısımlarında panolar içerisinde uygulanmıştır (Hatipoğlu, 2007, s:7).

Kırsal mimarinin bir ürünü olan Kargalar Köyü Camisi'nde de yapıldığı dönemin özelliklerine uygun duvar resimleri gözlenmiştir. Harim duvarlarında kalemîşi süsleme ise batı duvarın mahfil altında ve üst kısmında görülmektedir. Duvardaki sıvaların dökülmesi ile ortaya çıkan bu süslemelerin mahfil altındaki etek seviyesi hizasında siyah kontur arası sarı renk bordür şeklindedir. Batı duvarın mahfil üstünde ise siyah renk kıvrık dalların uç kısmında birer adet pembe renkli sümbülle nihayetlenen bitkisel motifli süslemeler yer almaktadır.

Kubbe eteğindeki pencerelerin vitraylı içlikleri ise yazı ve geometrik motiflerle tezyin edilmiştir. İçliklerin daire formlu boşlukları kırmızı, yeşil ve sarı renklerin kullanıldığı camlarla hareketlendirilmiştir. Bazı pencerelerin yarım daire kemerli alınlıklarında ise yazılı süslemeler görülmektedir. Buradaki alınlık yazılarından kuzeydeki kalemîşi şeklinde, diğerleri ise kazıma tekniğinde yapılmıştır. Kuzey taraftaki sembolik pencerede mavi renk boyayla "Maşaallah", kuzeybatıdaki ise "amele Mustafa Usta", batıdaki "Ali", güneybatı köşesinde "Maşaallah", güneydeki "Allah", kuzeydoğu köşesinde ise "sene 1218" yazılıdır.

3.2. Çukurören Köyü Camii

Ankara İli, Çamlıdere İlçesi Çukurören Köyü, 115 ada 3 parselde (Şekil 7) yer alan caminin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olup Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 09/02/2007 tarih ve 2104 sayılı kararı ile tescil edilmiştir. Erdoğan (2011) 'Çamlıdere Tarihi ve Kültür Atlası' isimli eserinin Çukurören Köyü bölümünde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde "Çukurören Köyünde merhum İbrahim Ağa ve Osman Camii Şerif Vakfı" kaydının bulunduğunu yazmaktadır (Erdoğan, 2011: 447). Ancak bu vakfiyenin bu camiye mi yoksa başka bir camiye mi ait olduğu tespit edilememiştir. Kapının üzerindeki kitabeden yapının Usta Mehmet Halil tarafından H.23 Şaban 1289/ M. 26 Ekim 1872 tarihinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 12).

Şekil 7. Çukurören Köyü Camii uydu görüntüsü (Google Earth görüntüsü)

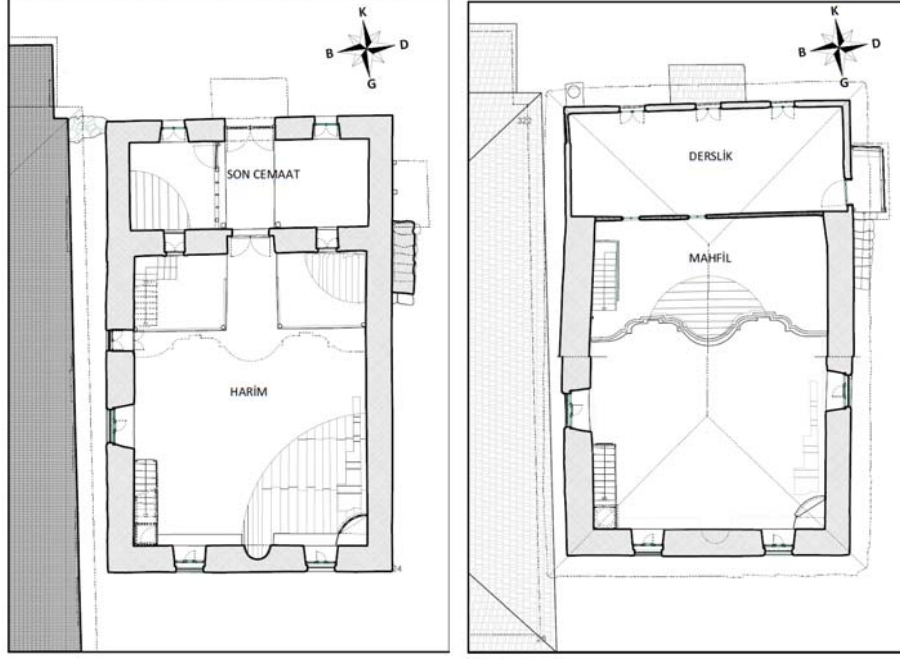

Fot. 12. Harim kapısından detay (Karakuş, 2018)

Hafif meyilli bir arazi üzerine konumlanan yapı (Fot. 13) dıştan dışa 9,40x15,20 m ölçülerinde, boyuna dikdörtgen planlı olup kırma çatısı kiremit kaplıdır (Şekil 8). Kuzey yönde sonraki dönemlerde kapatılmış olan iki katlı son cemaat yeri bulunmaktadır. Kadınlar mahfilini genişletmek amacıyla mahfil katın kuzey duvarı yıkılarak son cemaatin ikinci katıyla birleştirilmiştir. Kuzeybatı köşesinde bulunan minaresi 1983 yılında yıkılmıştır.

Fot. 13. Çukurören Köyü Camii kuzeydoğu ve güneydoğu görünüş (Karakuş, 2018)

Şekil 8. Çukurören Köyü Camii harim ve mahfil kat planı (Erk Mimarlık arşivindeki projeden işlenmiştir)

Harim duvarları ahşap hatıllı ve moloz taş örgülü yığma sistemle inşa edilmiştir (Fot. 14). Duvar köşeleri, kapı ve pencere söveleri ise ince yonu taşı örgülüdür. Yapıya sonraki dönemlerde eklenmiş olan son cemaat yerinin duvarları alt katta yığma moloz taş örgülü, üst kat ise humuş tekniğinde yapılmış tuğla dolguludur. Duvarlar içten ve dıştan sıvalı olup restorasyon sırasında yapılan ince raspada son kat sıvanın altında kalemşileri tespit edilmiştir. Yapıda tavan ve zemin döşemesi, kapı-pencere doğramaları, minber, mahfil kat ve vaaz kürsüsü ahşap malzemeden yapılmıştır.

Fot. 14. Yığma moloz taş duvar ve son cemaat ahşap karkas sistem (Karakuş, 2019)

Harim tek sıra toplam yedi adet pencere ile kuzey yöndeki son cemaat mekânı ise altta iki üstte üç adet olmak üzere toplam beş adet pencereyle aydınlatılmaktadır. Yapının doğu cephesinde dikdörtgen formlu ve yarım daire kemerli bir pencere açıklığı olup klasik geçmeli demir parmaklığı vardır. Köy odasına bitişik olan batı cephesinde doğudakiyle simetrik olan pencere aynı form ve özelliklere sahiptir. Büyük olan bu pencerenin sol tarafında dikdörtgen formlu küçük bir pencere (0,70x1,00 m) açıklığı bulunmaktadır. Kesme taş söveli olan bu pencere açıklığında klasik geçmeli demir parmaklık vardır. Ayrıca bu küçük pencerenin hemen sol tarafındaki duvar örgüsünde devşirme malzeme bulunmaktadır. Moloz taş örgülü ve ahşap hatıllı olan bu duvar restorasyon öncesinde pencerenin kemer üzengi seviyesinden başlayıp güney köşeye kadar bombe yapmış ve üst kısmında derin çatlaklar bulunmakta idi. Yapının güney cephesinde mihrabın sağ ve sol tarafında birer adet dikdörtgen ve yarım daire kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Bunlarda da klasik geçmeli demir parmaklık vardır. Yapının kuzey cephesi ise sonraki dönemlerde yapılan ve iki katlı olan son cemaat mahalli içerisinde kalmıştır. Bu özgün cephede mihrap aksında yer alan ve yarım daire kemerli olan kapı açıklığı ve bu kapı açıklığının iki yanında dikdörtgen formlu birer pencere açıklığı bulunmaktadır (0,70x1,10 m). Sonradan yapılmış olan son cemaat mekânına dikdörtgen formlu ve yarım daire kemerli ahşap bir kapıyla girilmektedir. Kapının iki yanında boyuna dikdörtgen formda (0,75x1,35 m) birer pencere açıklığı yer alır. Girişin üstünde ahşap direkli konsollara oturan ve kiremit ile kaplı olan sundurması bulunmaktadır. Derslik (Fot. 15) olarak kullanılan son cemaatin üstündeki katın aydınlatması ise kuzey cephedeki 0,90x1,40 m ölçülerinde, boyuna dikdörtgen ve yarım kemerli 3 adet pencereyle sağlanmaktadır.

Fot. 15. Derslik olan kullanılmış olan son cemaat mahallinin üst katı (Karakuş, 2018)

Harime kuzey cephe ortasından yarım daire kemerli ve iki kanatlı ahşap bir kapıdan girilmekte olup tablalı kapı kanatlarının üstünde yer alan ahşap panonun ortasında, kolları kırmızı, yeşil ve siyah renklerde kalemişlerinin yapıldığı çarkifelek motifi yer almaktadır. Bu motifin sağında "sene 1289", solunda ise alt kısmı yarı silik "maşallah ...Şaban" ifadeleri yazılıdır.

İçten içe 7,75x9,85 m ölçülerinde olan harimin kuzey duvarı boyunca uzanan ahşap mahfili (Fot. 16), 4 adet ahşap direk tarafından taşınmaktadır. Mahfil katında cümle kapısı aksında (ortada) yarım daire, yanlarda ise dairenin $\frac{1}{4}$ 'ü planında birer tane olmak üzere 3 adet balkon bulunmaktadır. İç ve dış bükey şeklinde olan balkon alınlıklarının kıvrım hatlarına göre şekil alan mahfil korkulukları ise sade ve parmaklıklıdır. Mahfilin alt kat tavanı (Fot. 17), balkonlarda giriş açıklığının üst kısmında baklava şeklinde çakılan çıtalardan oluşturulmuştur. Zeminleri beyaz boyalı olan bu tavanlardan balkon altındakilerin çıtaları mavi renk boyalıdır. Giriş bölümü üzerindeki tavanın ortasında, daire formunda bir de göbek yer almaktadır. Çıtaların çakılmasıyla şua motifinin (güneş motifi) oluşturulduğu bu tavan göbeğinde kırmızı, siyah ve yeşil renkli kalemişi bulunmaktadır.

Harim tavanının iki bordürle çevrilen dış çerçevesi, hafif dışa doğru çıkıntılıdır. Bordürler arası ve bordür içleri, çıtaların farklı şekilde çakılmasıyla oluşan geometrik bezemelidir (Fot. 18). Çıkıntı yapan bu çerçevenin alın bordür yüzeyi ise kırmızı, siyah ve yeşil renkteki ok işaretlerinin münavebeli olarak yapıldığı kalemişi süslemelidir. Her bir kenarın ortasında, iki çarkifelek motifi arasına yerleştirilmiş dikdörtgen formlu levhalar yer almaktadır. Kenarları ovalleştirilmiş bu levhalardan batıdaki "Şaban 23.1289", doğudaki "Amele Mehmed Efendi Şaban yirmi üçüncü...", güney ve kuzey kenardakilerde ise "Amele Mehmed Halil" ibareleri yazılıdır (Fot. 19). Enine dikdörtgen formda olan tavan, baklava şeklinde çakılan çıtaların oluşturduğu geometrik desenlidir. Tavan ortasında yer alan ve daire formlu olan göbek, merkezde çarkifelek desenli bir kabara ve bu kabardan dışa doğru yayılan ışınların oluşturduğu şua motiflidir. Çıtaların çakma tekniğiyle oluşturulduğu bu motiflerin zemininde kırmızı, siyah ve yeşil renkli kalemişleri vardır.

Fot. 16. Çukurören Höyü Camii mahfil kat (Karakuş, 2018)

Fot. 17. Mahfil altı tavanı (Karakuş, 2018)

Fot. 18. Harim tavanından detaylar (Karakuş, 2018)

Fot. 19. Harim tavanından detaylar (Karakuş, 2018)

Harimin güney duvarı ortasında yer alan mihrap taş olup yarım daire formu nişe sahip, kireç sıvalı ve basittir (Fot. 20). Mihrabın sağ ve sol yanında, yaklaşık 0,65 m yüksekliğinde ve 0,38 m genişliğinde, duvar köşelerindeki minber ve vaaz kürsüsüne kadar uzanan ahşap seki bulunmaktadır (Şekil 28). Caminin batı duvarına bitişik olan minber sade ve basit işçilikli olmasına karşın zarif bir forma sahip ve kalemîşi süslemelidir (Fot. 20-21). Kemer alınlığının sağ ve sol köşeliklerinde beyaz renkli birer adet çiçek motifi yer alır. Bu çiçeklerden sağ taraftakinde "Hazreti Ebubekir", sol taraftakinde ise "Hazreti Ömer" yazılıdır. Kemerin üst kısmında, yatay dikdörtgen formda konulmuş iki adet pano yer almaktadır. Kırmızı, beyaz ve siyah tonlarının kullanıldığı bu panolarda, sağ taraftakinde "Allah", sol taraftakinde ise "Muhammed" yazılıdır. Panoların üst kısmında yer alan taç ise 8 dilimlidir. Minberin korkuluk, geçit alınlığı ve aynalık altı dikey ve yatay konan dikdörtgen panolardan oluşmaktadır.

Yapılan ince sıva raspaı sonrası ortaya çıkan kalemîşleri (Fot. 22-23) özgününe uygun olarak yeniden yapılmış/canlandırılmıştır (Fot. 24). Ortaya çıkan motifler Kargalar Köyü Camii ile benzer olup yapıldıkları dönemin duvar resimlerine benzer özellikler taşımakta oldukları görülmüştür.

Fot. 20. Çukurören Köyü Camii mihrap ve minber (Karakuş, 2018)

Fot. 21. Ahşap minberden detay (Karakuş, 2018)

Fot. 22. Raspada ortaya çıkan kalemî motifleri (Karakuş, 2018)

Fot. 23. Raspada ortaya çıkan kalemî motifleri (Karakuş, 2018)

Fot. 24. Restorasyon sonrası kalemî uygulamaları (Karakuş, 2019)

4. Değerlendirme ve Sonuç

Geleneksel kırsal mimarinin önemli bileşenlerinden biri olan yöresel malzeme kullanımı bu araştırma kapsamında incelenen Çamlıdere Çukurören Köyü ve Kargalar Köyü camilerinin dikkat çeken özelliklerinden birisidir. Restorasyon çalışmaları sırasında yapılan sıva raspalarında ortaya çıktığı gibi yapılar moloz taş kullanılarak yığma sistemle inşa edilmiştir. Beden duvarlarında, yörede kolayca bulunabilen farklı ebatlarda moloz taş kullanılmıştır. Köşelerde ve pencere sövelerinde daha büyük ölçülerde ve tek parça kaba ve ince yonu taşı kullanılmışken, diğer bölümlerde taş boyutları daha küçüktür. Duvarlarda kenet taşı düzenlemesine rastlanmayıp, yöresel imkânlar doğrultusunda duvar içinde çamur harçla örülmüş küçük boyutlu moloz taş kullanıldığı görülmüştür. Taş sıraları ve ahşap hatıllar yatay olarak düzenlenmiştir. Her iki camide de kullanılan ikinci derece bir yapı malzemesi ise ahşaptır. Yapılarda ahşabın tavan, bağdadi kubbe, mahfil kat dikmeleri, minber, vaaz kürsüsü, ahşap kapı ve pencere doğramaları ile döşeme kaplamalarında kullanıldığı görülmüştür. Yapılardaki geniş saçaklar ve son cemaatte bulunan ahşap sundurmalar duvar yüzeylerini yağmur, kar vb. hava koşullarından korumaktadır.

Boyuna dikdörtgen plan şemasına sahip olan camilerin ikisinde de sonradan kapatılan ve üst katı mahfil kat ile birleştirilmiş olan son cemaat mekânları bulunmaktadır. Son cemaat mahallinin üst kat duvarları ise ahşap karkas sistemle inşa edilmiş olup Kargalar (Elmalı) Köyü Camisi'nde dolgu malzemesi olarak taş, Çukurören Köyü Camisi'nde ise tuğla kullanılmıştır.

Yapılarda kırsal mimarinin bir başka özelliği olarak “cephelerde asimetrik pencere düzeni” görülmektedir. Cephelerde karşılıklı olarak aynı sayıda ve ebatlarda pencereler yerine, farklı sayı ve ebatlarda pencere bulunmaktadır. Sümerkan (2008) tarafından belirtildiği gibi, ustaların koyduğu kurallar ve yaklaşımlarla şekillenen geleneksel mimariye uygun olarak, Kargalar (Elmalı) ve Çukurören Köyü Camileri de yerel ustaların bilgi ve becerileri doğrultusunda, herhangi bir yapım tekniği düzeni olmadan inşa edilmiştir. Çukurören Köyü Camisi’nin giriş kapısında, Kargalar Köyü Camisi’nin ise vitraylı alçı içliklerin çevresindeki kalemişlerinde yapıların yapım tarihi ve yapan ustaların isimlerinin yazıldığı görülmektedir. Bu yazılardan da yapıların yerel imkanlarla ve yerel ustalarla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çukurören Köyü Camii düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı olup üst örtüsü kiremittir. Kargalar Köyü Camisi’nde ise harimin üzerini örten bağdadı kubbe dıştan sekizgen formlu bir kasnak ve piramidal külahlı (sekizgen formlu) çatı ile örtülmüştür. Çıtalı ahşap düz tavan ve ahşap bağdadı kubbelerin kırsal mimaride Anadolu’da pek çok örneği bulunmaktadır. Karabulut (2007)’un da belirttiği gibi, bir gereksinime ve yöre halkının ihtiyaçlarına göre şekillenen kırsal mimaride deneme-yanılma yöntemiyle geliştirilmiş çözümler ön plana çıktığı görülmektedir (Karabulut, 2007, s:22). Simetrisinin olmadığı ve ihtiyaçlara göre şekillenen mimari üslup yapılarıdaki bir diğer kırsal yapım tekniğidir. Harimde bulunan ve mahfil katı taşıyan ahşap dikmeler aynı kesitte olmadığı gibi dikmeler arası mesafelerde eşit değildir. Aynı şekilde yapı beden duvarlarının kalınlıkları da birbirinden farklıdır. Mahfil kat incelenen iki yapıda da harime doğru balkon şeklinde çıkma yapmaktadır. Çukurören Köyü Camisi’nde mihrap taş olup Kargalar Köyü Camisi’nde alçı malzeme kullanılarak yapılmıştır. Mihrabın sağ ve sol yanında (minbere ve vaaz kürsüsüne kadar) yanlarında iki yapıda da ahşap seki yapıldığı görülmüştür.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde (19. yüzyıl) inşa edilmiş olan iki camide de iç mekân duvarlarında renkli kalemişi bezemeler bulunmaktadır. Son onarımları öncesinde üzerleri sıva ile kapatılmış olan bezemeler 2018-2019 yıllarında yapılan onarımlar ile ortaya çıkarılmıştır. İki camide de kullanılan motiflerin benzerliği aynı usta tarafından yapılmış olabilecekleri fikrini güçlendirmektedir. Kullanılan motifler (cami figürü, vazoda çiçekler, kilim desenleri vb.) ise yaptıkları dönemlerin özelliklerini yansıtmaları açısından önemlidir.

Yapılan bu araştırma ile Çamlıdere Kargalar Köyü ve Çukurören Köyü Camilerinin geleneksel yapım teknikleri ve teknolojisi ile yöresel malzeme kullanılarak ve herhangi bir simetri kaygısı olmadan yerel ustalar tarafından inşa edildiği görülmektedir. Bu özgün değerlerin ve geleneksel yapım tekniklerinin gelecek nesillere aktarılması yapı teknolojisinde sürekliliğin sağlanması açısından oldukça önemli olup koruma alanında çalışan uzmanlara da önemli bir görev yüklemektedir.

Bilgilendirme: Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

5. Kaynaklar

- Ağaoğlu, F., F. (2015). Bir Balyan Ailesi Tasarımı: Sa'dabad Camisi, *Megaron Dergisi*, 10(3): 389-409.
- Aker, A., Keskiner, C. (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Alkan, G. (2019). Destekli Bağdadî Kubbeli 19. Yüzyıl İstanbul Camileri, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(5):303-326.
- Anadolu'da Kırsal Mimarlık, (2012). Bursa: Çekül Vakfı, Tarihi Kentler Birliği, Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Aran, K. (2000). *Barınaktan Öte: Anadolu'da Kır Yapıları*, Ankara: Tepe Mimarlık Kültür Merkezi.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arseven, C., E., (1983). Ev, *Sanat Ansiklopedisi*, C1, 152.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G. ve Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bektaş, C. (1996). *Türk Evi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bektaş, C. (1997). Halk Yapı Sanatı. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Çevik, N. S. (2014). Özgün Seramik Uygulamalarda Doğu Karadeniz Ahşap Mimarisinin Konsrüksiyon Özelliklerinin Bireysel Yorumları, *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 42, 155-165.
- Durmuş, İ. (1997). Osmanlı Dönemine Kadarki Kızılcahamam-Çamlıdere Çevresi, *Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu 1995*, Ankara, 31-37.
- Erdoğan, A. (2007). *Adım Adım Ankara*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erdoğan, A. (2011). *Çamlıdere Tarih ve Kültür Atlası*, Ankara: Çamlıdere Belediyesi Yayınları.
- Erşahin, S. (1997). Kızılcahamam-Çamlıdere (Yabanabad)'de Din Eğitimi (20. Yüzyıl başları), *Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu 1995*, Ankara.
- Hasol, D. (2008). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: YEM Yayın.

- Hatipoğlu, O. (2007). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezminatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabulut, İ. (2007). *Çoruh Vadisi Kırsal-Köy Yerleşim Örnekleri ve Sanat Yapıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muşmal, H. ve Çetinaslan, M. (2009). Bir Keşif Defteri Işığında Konya Kapı Camii'nin İnşa Süreci ve Mimari Özellikleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6): 446-480.
- Oliver, P. (2006). *Built to Meet Needs Cultural Issues in Vernacular Architecture*. Oxford: Elsever.
- Sezgin, H. (2006). Yöresel Konut Mimarisi ve Türkiye'deki Örnekleri Hakkında. *Mimar Sinan Güzel Sanat Üniversitesi Tasarım + Kuram Dergisi*, 3(4): 1-20.
- Sözen, M., Tanyeli, U. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sözen, M., Eruzun, C. (1992). *Anadolu'da Ev ve İnsan*, İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Sümerkan, M. R. (2008). *Rize'de Fındıklı ve Güneysu Kırsal Mimarisi*, Ed. Yücel Yıldırımkaş ve Zekeriye Sarıhan, Rize: Umur Basım.
- Şahin, M. (2013). Giresun İlindeki Bağdadi Kubbeli Camiler, *Tüba-Ked*, 11: 71-89.
- Taşel, Z. (2011). Konya İlinde Bulunan Mevlâna Celaleddin-i Rumi Müzesine Ait Tavan ve Duvar Resimlerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tekin, R., Baş, Y. (2003). *Osmanlı Atlası*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
- Tekinalp, Şahin, A., P. (2002). Batılılaşma Dönemi Duvar Resimleri, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15., Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Web Sayfaları

Web 1:

Türk Dil Kurumu, *Kırsal Alan*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 30/06/2021

Web 2:

Ankara Valiliği, *Çamlıdere*, <http://www.ankara.gov.tr/camlidere>, Erişim Tarihi: 10/07/2021.

Web 3:

<https://www.camlidere.bel.tr/sayfa.asp?sayfaID=13>, Erişim Tarihi: 30/06/2021

Web 4:

Ankara Tarihi ve Kùltürü Araştırma portalı, 17 Nisan 2019, Muhammed Sadık Erdoğan, <https://www.ankarasevdam.com.tr/kategori/ilceler/camlidere/>, Erişim Tarihi: 30/06/2021